

Вікторія Олефір

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ І ДІЙНОСТІ В НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНІЙ ТРИЛОГІІ Ю. СМОЛИЧА «ПРЕКРАСНІ КАТАСТРОФИ»

Розглянуто художню концепцію людини в науково-фантастичній трилогії Юрія Смолича «Прекрасні катастрофи». З'ясовано особливості художньої концепції світу у творі.

Ключові слова: трилогія, роман, концепція, антигерой, егоцентрична особистість.

Проблема людини і світу посідає чільне місце в системі сучасного літературознавства. Актуальність цього дослідження зумовлена важливістю вивчення творчості Ю. Смолича для української літератури 20–30-х років ХХ століття, зокрема художньої концепції людини й світу в його науково-фантастичній трилогії «Прекрасні катастрофи». Вивченням проблеми людини й дійсності займалися такі науковці, як М. Жулинський, А. Есалнек, О. Романенко, Ю. Сичов та інші.

У статті розглянуто науково-фантастичну трилогію Ю. Смолича «Прекрасні катастрофи» («Господарство доктора Гальванеску», 1928; «Ще одна прекрасна катастрофа», 1930; «Що було потім», 1933), розкрито особливості художньої концепції людини і світу. Таке дослідження здійснюється вперше, що і зумовлює наукову новизну роботи.

Спираючись на гуманістичні принципи людського існування, Ю. Смолич вбачає у людині носія певних етичних норм таких як: доброта й правда, любов і мужність, справедливість і повага. Це бачення письменник своєрідно реалізує через образ Нен-Сагора.

У цьому персонажі автор зображає «нову людину». Це новий тип особистості «технічного віку» — учений-гуманіст, який убачає прогрес науки у безкорисливому служінні людству в ім'я миру і життя на планеті, й у своїй діяльності керується принципами доброти, совісті та соціального обов'язку.

Ю. Смолич підтримує класичні традиції європейської фантастики, адже подібний образ науковця був популярний у західній науково-фантастичній літературі. С. Пильненький справедливо зауважує: «Образ ученого — філантропа і альтруїста широко розповсюджений у західній фантастиці, особливо в Жюль Верна. По-різному складаються долі таких героїв. Одні з них зазнають поразки в сутичці з навколишнім світом — як капітан Немо («Таємничий острів») або доктор Саразен («П'ятсот мільйонів Бегуми»). Інші потрапляють у пазури грабіжників і деспотів, що використовують їхні наукові відкриття для наживи й зміцнення своєї влади, — як Тома Рок («Прапор батьківщини») і Зефірен Ксірдаль («В погоні

за метеором»). Треті відрікаються від своїх ідей, зневірившись у людях й у суспільстві, на їхню думку ще не дозрілому для того, щоб володіти таємницями природи й без шкоди для себе ними скористатися: Кау-Джер («Ті, що зазнали катастрофи на «Джонатані»»), Робур («Робур-Завойовник») та інші» [4, 168].

Дослідження вченого автор підносить до подвигу, адже повсякденна праця науковця заради людини — це, по суті, подвиг усього його життя. Не слід забувати про те, що мотиви поведінки особистості — це точний виразник суспільного життя і, відповідно, людина, зіштовхуючись з реальними, конкретними подіями, повсякчас проходить перевірку на міцність характеру. Звідси бере початок конфлікт «людина — середовище», саме завдяки створеній конфліктній ситуації читач «бачить» образ живої людини у всій динаміці її розвитку, людини, яка бореться, сумнівається й радіє, а не шаблонний, відірваний від реальності літературний персонаж. Тому заснування заповідника пояснюється осмисленою соціальною позицією індійського ученого, адже домінуючий мотив у його житті — бути корисним людям, суспільству, в якому живеш.

Антигуманна концепція «надлюдини» знаходить свою реалізацію в образі доктора Гальванеску. Із приводу цього антигероя К. Волинський зазначає: «У самому докторі Гальванеску ми вбачаємо прообраз «вчених-фашистів», з їхніми людиноненавистницькими теоріями, садистськими дослідженнями над живими людьми...» [2, 14].

Філософії доктора притаманний нацистський світогляд, згідно з яким він вважає себе «надлюдиною» щодо інших людей, його не турбують страхотливі та жорстокі експерименти, оскільки за цією ж ідеологією «неповноцінну людину» (звичайну людину) приносять у жертву «надлюдині».

«Для ідеології нацизму характерні: расизм, шовінізм, антидемократизм, елітизм, зовнішньополітичний експансіонізм, марення про світове панування» [3, 383]. Одержимий абсурдною ідеєю світового панування, Гальванеску хоче механізувати лише непотрібну (з його точки зору) частину людства — так звану «робочу силу», а інша ж частина, тобто «обрані», повинна насолоджуватися повноцінним життям: «...Для того щоб постачати

все потрібне, зовсім не треба всьому людству виснажувати себе на роботі. Досить, коли працюватиме якась частка людства. Вона постачить все потрібне для інших. Ви ж чули, мабуть, про пролетаріат і буржуазію? За моїм проектом механізуються тільки оцей так званий пролетаріат, тобто роботу, рушійну силу культури. Ми з вами, тобто — вибачте — я і не збираюся механізуватися. Я і мені подібні житимемо повним життям почуттями і різноманітними природними рефлексами, а ви постачатимете нам засоби й розкоші. І ніяких заворушень, ніяких революцій! Хіба машина здатна на революцію?» [5, 285–286]

А. Есалнек із приводу розгляду внутрішнього світу людини підкреслює: *«Потреба в зображенні й аналізі внутрішнього світу особистості й чинних нею діянь вимагає показу її оточення, яке в одних випадках зводиться до декількох персонажів, в інших — становить величезний людський масив. Всі персонажі, вписані в роман і створюють начебто тло, найрізноманітнішими нитками пов'язані зі здійсненням основного задуму...»* [6, 90]. Тому певною мірою розкриттю антигуманних поглядів доктора сприяє зіткнення між ним та іншими персонажами твору. Подібне протиставлення дозволяє провести межу між його моральними установками й показати перевагу позитивних персонажів. Наприклад, протиставлення Гальванеску — Сахно розкриває мотивацію вчинків центральної фігури роману. Відтак зауважимо, що доктор Гальванеску — це особистість егоцентрична. Румунський учений зайнятий тільки своєю особою. Завдяки злочинним експериментам він підкоряє своїй волі інших персонажів (Чіпаріу, Йонеску), повністю позбавляючи їх будь-яких почуттів.

Однак не потрібно сприймати постать Гальванеску однозначно. Незважаючи на негативну оцінку світогляду вченого, у ньому ми вбачаємо особливий тип наукового таланту, таланту скаліченого, спрямованого на шахрайські потреби окремих осіб, витраченого на справи, що не принесуть користі цивілізованому суспільству. У цьому й полягає трагічність образу доктора, адже він, по суті, став жертвою капіталістичного середовища, хоча сам не усвідомлює цього. Таким чином, цей образ неоднозначний: з одного боку, Гальванеску — це видатний учений, особистість, що була покалічена капіталістичним вихованням, а з іншого — він аморальна і часом навіть вульгарна особа.

Письменник переконаний, що моральна деградація Гальванеску, заперечення ним гуманістичних цінностей цивілізованого суспільства не були тільки його особистою провиною і насамперед залежать від політичної та соціальної моделі суспільства, виразником якої завжди залишається людина. На думку автора, атмосфера капіталістичного суспільства сприяє деморалізації внут-

рішнього світу особистості, розвиває скептицизм, меркантильність, холодний розрахунок та прагматичність її мислення.

Отже, можна дійти висновку про те, що художня концепція людини Ю. Смолича передбачає те, що капіталістичне суспільство нищить людську природу, і людина залишається людиною лише до тих пір, доки здатна опиратися згубному впливу цього суспільства.

Художня модель творення дійсності в науково-фантастичній трилогії містить у собі концепцію утопічного соціалізму, в основі якої лежить соціалістична ідеологія, котра визначила дві її характерні ознаки. З одного боку, утопічний соціалізм був виразником сподівань та мрій народу, а з іншого — нещадно критикував та засуджував закони розвитку капіталістичного суспільства. Підвалинами для подібної критики капіталістичних ідеалів слугував зміст самих ідей утопічного соціалізму, оскільки відображав прагнення пролетаріату до перебудови суспільства.

В основу письменницької концепції утопічного соціалізму покладена соціалістична ідея загальної рівності й засудження капіталізму. Наприклад, у романі «Ще одна прекрасна катастрофа» усі мешканці містечка Геліополь мають рівні права, тут немає ніякого суспільного розшарування, тільки учений-засновник Нен-Сагор має особливий статус, що пояснюється важливістю його наукової місії. Капіталізм же розглядається письменником як лицемірство, зло й омана для людей, що призводить до повної суспільної деградації.

Художня концепція дійсності трилогії реалізується через відповідну систему персонажів твору. Так, образ капіталіста — доктора Гальванеску зображується в негативних тонах. Дійсно, з точки зору соціального утопізму капіталіст — це людина, що володіє приватною власністю й використовує людську працю в особистих цілях. Це — цивілізоване рабство, його основа — гроші. «Робота—гроші—виживання» — ось традиційна схема капіталістичного життя для тих, хто купує найману працю, і для тих, хто її продає. Одні заробляють гроші на експлуатації чужої праці, інші продають свою працю, щоб заробити собі на життя. Як, наприклад, таємничий незнайомиць, який зустрівся Сахно і розповів їй про майбутню операцію. Цей пересічний емігрант з України згоден піти на небезпечний експеримент доктора Гальванеску, щоб заробити гроші на прожиття: *«...Шановний доктор запевняє мене, що я не тільки житиму, а й житиму значно краще... Проте, знаєте, коли лягаєте під ніж, то не можна бути певним за завтра. — Хіба доктор Гальванеску лікар? — Атож. Ще й який! — Він має робити вам операцію? — Як би вам сказати. Дійсно, маленьку операцію. Повне забуття минулого, довічний кусень хліба, довіку гарантована праця, та ще й п'ять тисяч лір одноразово —*

це непогана платня. О, я певний, що за рік-два вся наша емігрантська братія перейде через операційний стіл цього ескулапа. Однаково ж більше нікуди діватися» [5, 236].

Звідси, письменник доходить висновку, що проблему «суспільство—людина» — не варто спрощувати. Якщо суспільство складається з окремих індивідуальностей, то для його гармонійного розвитку потрібно, щоб особисті цілі підпорядковувалися громадським. Якщо ж суспільство на перший план висуває тільки людину, то воно приречене підкоритися їй. Більше того, воно продається цій людині. За автором, таке суспільство не може вижити, відстоювати інтереси своїх громадян. Суспільні інтереси в ньому зводитимуться до інтересів окремих осіб, і лише їх суспільство повинно буде відстоювати, оскільки капіталістичне суспільство існує за рахунок влади грошей та обдурювання звичайних громадян.

Серед важливих чинників, які впливають на реалізацію цієї концепції, можна назвати антиутопічне зображення дійсності. Взагалі з приводу антиутопії Е. Баталов висловлюється так: *«Антиутопія — не просто суперечка з утопією, це її принципове заперечення. Заперечення самої можливості побудови ідеального суспільства (як реалізації ідеї соціального прогресу), а значить, і бажаності орієнтації на здійснення утопічного ідеалу, що мав би загальнозначущий характер» [1, 264].*

Очевидно, що через своєрідне розкриття образу Гальванеску та антиутопічне зображення дійсності, письменник критикує капіталістичний устрій, прагне показати згубний вплив такої соціальної системи на людську особистість, наголошуючи на тому, що капіталістичне суспільство спустошує людину, робить її жорстокою та меркантильною, не здатною цінувати справжню духовну красу. Однак перед Ю. Смоличем постало нелегке завдання, адже йому потрібно було не тільки розкритикувати суспільні підвалини, що віджили, але й показати динаміку характеру головного героя таким чином, щоб читачеві стало зрозуміло: сильна, розумна людська особистість, котра використовує свої здібності, свій інтелект і знання заради людства, так чи інакше трансформується в носія антиморальних етичних установок.

Ще однією концепцією, на якій ґрунтується художня модель дійсності в трилогії, можна назвати футурологічну концепцію творення суспільства. Найбільш повно її розкрито в романі «Що було потім».

Серед багатьох проблем сучасного світу, які висвітлює наукова фантастика, однією з основних є проблема майбутнього. Усі, хто живуть в суспільстві, так чи інакше є його творцями. Яким воно буде? Як впливатиме на розвиток людства? Цих питань торкається більшість футурологічних концепцій.

В основу футурологічної концепції творення суспільства Ю. Смолича покладена ідея підкорення людському розуму всіх природних процесів за рахунок науково-технічного прогресу і навіть відродження біологічного організму після смерті. Наприклад, саме завдяки науковому розвитку вітчизняної медицини стає можливим оживлення людини.

Футурологічна концепція творення суспільства Ю. Смолича має оптимістичний характер. Він вірить у краще майбутнє, яке вбачає в прогресивному розвитку науки. Ця концепція підкреслює необхідність розвивати медичну галузь. Автор-оптиміст стверджує, що радянське суспільство, гуманно використовуючи результати сучасної науки, суттєво підвищить рівень розвитку соціальної сфери. У зв'язку з цим прогрес суспільства майбутнього уявляється авторові тісно пов'язаним з досягненнями у медичній галузі.

Зі свого боку зазначимо, що футурологічна концепція письменника не становить певної чіткої системи, не містить аналізу суспільства майбутнього та його закономірностей, а змальовує лише бажану картину дійсності. Проблемі медицини, яка розглядається як важлива сфера діяльності суспільства, він надає соціального значення. На жаль, письменник тільки декларує її, не розкриваючи повного змісту.

Своєю футурологічною концепцією він намагається обґрунтувати можливість застосування досягнень науки для вирішення актуальних соціальних проблем. Таким чином, Ю. Смолич переконаний, що утвердження загальнолюдських цінностей, гуманізм вітчизняної медицини сприятимуть формуванню свідомості існуючого суспільства і створенню нового суспільства (на гуманістичних засадах) — «суспільство високих наукових технологій» майбутнього.

Футурологічна концепція дійсності дає можливість авторові замислитися над актуальними проблемами суспільного призначення науки, тими соціально-політичними і моральними принципами, якими керуються її працівники, гуманістичного й антигуманного використання її потенціалу тощо. Загалом можна стверджувати, що авторська футурологічна концепція порушує проблему використання наукових досягнень з мирною метою. Вона сприяє усвідомленню масштабів тих проблем, які стоять перед людством, оскільки для показу майбутнього враховуються тенденції тогочасного суспільного розвитку, які безпосередньо стосуються наукового прогресу, притаманного початку ХХ століття.

Отже, концепцію людини письменник реалізує, зіштовхуючи протилежні концепції особистості: гуманістичну й антигуманістичну (нацистську) концепцію «надлюдини». Ці концепції знаходять свій вияв через персонажів твору: індійського лікаря Нен-Сагора й доктора Гальва-

неску. Нен-Сагор має гуманістичне світобачення, в основі якого лежить повага до людської гідності. Антигуманне ставлення до людини, ідея світового панування й «надлюдини», антидемократизм свідчать про ідеологію нацизму у світогляді Гальванеску.

У моделюванні дійсності автор спирається на концепцію утопічного соціалізму й футурологічну концепцію творення суспільства. Розглядаючи авторські концепції дійсності варто зазначити, що в них поєднується дві утопічні ідеї творення ху-

дожного світу: соціалістична ідея загальної рівності й засудження капіталізму та ідея підкорення людському розуму всіх природних процесів за рахунок науково-технічного прогресу.

Відтак можна впевнено стверджувати, що розгляд концепції людини і дійсності в науково-фантастичній трилогії Ю. Смолича «Прекрасні катастрофи» дає можливість краще зрозуміти художню своєрідність твору, розкрити цілісну картину українського роману першої третини ХХ століття.

ДЖЕРЕЛА

1. Баталов Э. В мире утопии. Пять диалогов об утопии, утопическом сознании и утопических экспериментах / Эдуард Баталов. — М. : Политиздат, 1989. — 320 с.
2. Волинський К. З кагорти фундаторів // Ю. Смолич: Твори в 6 т. — К. : Дніпро, 1971. — Т. 1. — С. 5–23.
3. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. Горбатенко]. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
4. Пыльненький С. Спустя десятилетия. Фантастика Юрия Смолича и современность / Сергей Пыльненький // Радуга. — 1972. — № 2. — С. 158–170.
5. Смолич Ю. Твори: у 8 т. / [упоряд. О. Смолич]. — К. : Дніпро, 1984. — Т. 2. — 592 с.
6. Эсалнек А. Внутрижанровая типология и пути ее изучения / Асия Эсалнек. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. — 184 с.

Рассмотрена художественная концепция человека в научно-фантастической трилогии Юрия Смолича «Прекрасные катастрофы». Выявлены особенности художественной концепции мира в произведении.

Ключевые слова: трилогия, роман, концепция, антигерой, эгоцентрическая личность.

The article deals with the artistic concept of the person in science fiction trilogy by Y. Smolych "Fine Disasters". Peculiarities of the artistic concept of the world in the literary work are defined.

Key words: trilogy, novel, concept, anti-hero, egocentric personality.

УДК 81'373.2: 811.112.2

Наталя Романова

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА У МОВІ «ТВОРІВ ПРО ТЕХНІКУ» БЕРНГАРДА КЕЛЛЕРМАННА

У статті проаналізовано функціонально-семантичні особливості емотивної лексики у мові «творів про техніку» Б. Келлерманна, що позначає найсильніші базові емоції — радість, гнів; класифіковано її за такими ознаками: назви емоцій; емоційний стан; емоційна оцінка; емоційне переживання; емоційна характеристика людини.

Ключові слова: емоція, базові емоції, емоційний стан, емотивна лексика, стилістично забарвлена лексика.

Емотивна лексика як один із специфічних прошарків словникового фонду національної літературної мови стала предметом активного дослідження лише у 80–90-х роках ХХ — початку ХХІ століть (А. Вежбицька, О.М. Вольф, Ю.Д. Апресян, В.І. Шаховський, В.П. Новіков,

О.Г. Тодор, М.В. Гамзюк, С.В. Гладько, Г.І. Приходько, А.М. Приходько, Н.І. Бойко). Таке наукове пошукання можна пояснити тим, що емоції людини і їхня природа протягом століть були своєрідною «табуйованою» цариною, вивченням якої займалися насамперед філософи й психологи.